

IAEA Genel Direktörlüğü yapmış olan Mısırlı diplomat Muhammed El Baradei'ye yöneltilen eleştirilerden biri Mısır'ın yaptığı düşünülen girişimlerine yeterince şüpheyle yaklaşmadığı ve zamanında gerekli incelemeleri başlatmadığı olmuştur.

Ortadoğu'da Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge (NSAB) Oluşturulması Çabaları ve Türkiye

The Efforts on Creating a Middle East Nuclear Weapon Free Zone (MENWFZ) and Turkey

Mustafa KİBAROĞLU

Abstract

Attempts to create a Nuclear-Weapons-Free Zone in the Middle East (NWFZ/ME) has been on the agenda of the international community since 1974 when first brought before the United Nations General Assembly by the co-sponsors Iran and Egypt in 1974. No progress has been made since then. It was decided at the NPT Review Conference in May 2010 to convene a conference in that respect by the end of 2012, which is planned to take place in Helsinki in December 2012. This article aims to give a background information about the initiative and to elaborate on the possible outcomes of the conference in case it is convened as well as to comment on the possible role Turkey can play in all these efforts.

Keywords: NWFZ, WMD, Iran, Israel, Egypt, Turkey, Helsinki Conference

Ortadoğu coğrafyasında yer alan ülkeler arasında nükleer silahlara sahip olduğu resmen tescil edilmiş bir ülke bulunmamaktadır. Buna karşın İsrail'in, yoğun ve çok kapsamlı gizli girişimleri sonucunda 1970'li yılların başı itibarıyla nükleer silah kapasitesine sahip olduğuna kuvvetle inanılmaktadır.

Giriş

Güvenlik sorunları ve silahlanma yarışı denince ilk akla gelen bölgelerin başında şüphesiz Ortadoğu sayılabilir. Klasik silah sistemleri olarak bilinen tank, top, roket v.b. konvansiyonel silahların nitelik ve nicelik bakımından çok yüksek miktarlarda bulunduğu Ortadoğu bölgesinde, konvansiyonel olmayan, bir diğer deyişle, Kitle İmha Silahı (KİS) kategorisinde değerlendirilen nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlar ile bunları uzak menzillere gönderme araçları olarak bilinen balistik füzelere sahip olan ya da sahip olma yolunda ilerleyen ülkelerin sayısı azımsanamayacak seviyededir. Hem konvansiyonel silah sistemlerinin hem KİS kapasitelerinin giderek artması, Ortadoğu'daki istikrarsızlık ortamını ve buna sebep olan faktörleri yakından bilen uzmanlar tarafından endişe ile karşılanmaktadır. Bu endişeleri gidermek amacıyla ortaya konulan önerilerden bir tanesi de Ortadoğu bölgesinin nükleer silahlar başta olmak üzere tüm kitle imha silahlarından arındırılması önerisidir. Nükleer silahlar konusunda 1974 yılında İran ve Mısır tarafından Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu nezdinde bir girişimde bulunmuştur. Süreç zaman zaman kesintiye uğrasa da Ortadoğu ile bağlantılı güvenlikle ilgili hemen bütün tartışmalarda gündeme gelmeye devam etmektedir. Bu yazının amacı, Ortadoğu'da Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge (NSAB) oluşturulması çabalarının ortaya çıkışı, gelişimi ve bugün itibarıyla bulunulan aşama hakkında bilgi vermek ve yıl sonunda Helsinki'de yapılması beklenen toplantıdan ne gibi sonuçlar çıkabileceği hakkında değerlendirmeler yapmaktır. İsrail'in

Gazze'ye yönelik başlattığı son askeri operasyon ile son derece gerginleşen Ortadoğu'nun siyasi ortamında söz konusu toplantının ileri bir tarihe bırakılması ya da tümüyle uluslararası siyasetin gündeminden düşmesi durumunda dahi konuyla ilgili tartışmalar ve girişimler akademik çevrelerde sürecektir.

Ortadoğu'da NSAB Oluşturulması Girişimleri

Ortadoğu coğrafyasında yer alan ülkeler arasında nükleer silahlara sahip olduğu resmen tescil edilmiş bir ülke bulunmamaktadır. Buna karşın İsrail'in, yoğun ve çok kapsamlı gizli girişimleri sonucunda 1970'li yılların başı itibarıyla nükleer silah kapasitesine sahip olduğuna kuvvetle inanılmaktadır.¹ Bu konudaki resmi politikası sebebiyle nükleer silahlara sahip olduğu ya da olmadığı yönünde herhangi bir açıklamada bulunmayan İsrail, Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması'na taraf olmayan bir kaç ülkeden biri olarak dikkat çekmektedir.² İsrail'in bu politikasının birçok Ortadoğu ülkesinin başta kimyasal ve biyolojik silahlar olmak üzere nükleer silahlar ve balistik füzeler geliştirmesine gerekçe teşkil ettiği ifade edilmektedir.³ Mısır, Suriye, Libya ve Irak gibi radikal tavırlarıyla dikkat çeken Arap ülkelerinin yanı sıra, özellikle İslam Devrimi sonrasında artan bir hızda girişimlerde bulunan İran'ın da kimyasal ve biyolojik silahlar ve balistik füzeler alanında kayda değer stoklara sahip olduğu ve nükleer silahlar geliştirme alanında da önemli mesafe kaydettiği yönünde oldukça kapsamlı bilgiler 1990'lı yıllardan bu yana ortaya konulmaktadır.⁴

Helsinki’de Aralık 2012’de toplanması planlanan konferansın, İsrail’in Gazze’ye yönelik başlattığı son askeri operasyon sebebiyle ertelenmesi olasılığı mevcuttur.

Tüm dünya üzerinde ve özellikle Ortadoğu coğrafyasında süratle yayılmış olan kitle imha silahlarının uluslararası barış ve istikrarı tehdit eden boyutlara ulaşması, beraberinde çeşitli önlemleri ve girişimleri de getirmiştir. Ortadoğu bölgesini bu tür silahlardan arındırma çabaları esas olarak silahlanma sürecinin hız kazanmaya başladığı 1970’li yılların başına kadar gitmektedir.

Ekim 1973’te Mısır ve Suriye’nin İsrail ile giriştiği Yom Kippur Savaşı (Ekim Savaşı olarak da bilinir) sırasında, saldırıları püskürtmek ve yıkılmaktan kurtulmak için İsrail yönetiminde “nükleer seçenek” üzerinde tartışmalar olduğu bilgileri üzerine Sovyetler Birliği’nin Arap müt-

tefiklerine karşı İsrail’in nükleer silah kullanması durumunda misliyle karşılık vereceği tehdidini ortaya koyması, İsrail’in nükleer silahları o tarihte geliştirmiş olduğunun bir kanıtı olarak siyasi çevrelerde kabul görmüştür. Yom Kippur Savaşı’na Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nin de bir aşamada müdahil olmasının yarattığı sonuçlardan bir tanesi, bu duruma çok sert tepki gösteren Suudi Arabistan’ın petrol kartını kullanması ve ABD’ye ve bazı Batılı müttefiklerine uyguladığı ambargo neticesinde gelişen olayların OPEC bünyesinde genel bir tutum oluşturması ve petrol fiyatlarının kısa sürede üç, dört katına çıkması olmuştur. Bunun yarattığı bir sonuç ise bir anda kat be kat artan petrol gelirlerinin

de verdiği özgüvenle, öteden beri nükleer alanda teknoloji kazanımı çabaları olan İran Şahı'nın Mart 1974'te ülkesinin "20 yılda 20 bin megawatt kurulu nükleer güç" sahibi olmak yolunda girişim başlattığını açıklaması olmuştur.⁵ Bu gelişme ise "İsrail'den sonra bir başka bölge ülkesi nükleer güce sahip olursa Mısır derhal bu yola gitmelidir" prensibi temelinde ulusal güvenlik politikası güden Mısır'ı telaşlandırmıştır.

Bu sebeple, bir yanda nükleer alana muazzam yatırımlar yapacağını açıklayan ancak niyetlerinin "sadece barışçıl amaçlı" olduğunu ispat etmek isteyen İran'ın, diğer yandan İran'ın nükleer güç sahibi olmasını önlemek ve olası girişimlerini kontrol edebilmek isteyen Mısır'ın ortak girişimleriyle 1974 yılında BM Genel Kurulu'na sunulan bir öneri ile Ortadoğu'da Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge (NSAB) ihdas edilmesi önerilmiştir. İsrail dahil bölge ülkeleri tarafından kabul gören ve desteklenen bu girişim her yıl BM Genel Kurulu'nda tekrar tekrar ele alınmasına karşın kağıt üzerinde bir öneri olmaktan öteye gidememiştir. İran İslam Devrimi öncesi o dönemde bölgede öncelikle Araplar ve İsrail arasında yaşanan anlaşmazlıklar sebebiyle ilgili tarafların "olmazsa olmaz" koşul olarak öne sürdükleri çeşitli şartlar sebebiyle bir ilerleme sağlanamamıştır.⁶

Arap devletlerin öne sürdüğü en temel koşul İsrail'in (sahip olduğunu resmen kabul etmese de, olmadığı yönünde güvence de vermediği) nükleer silahlarını ortadan kaldırması ve diğer bölge ülkeleri gibi NPT'ye Nükleer Silaha Sahip Olmayan Devlet statüsü ile taraf olarak bütün nükleer tesislerini uluslararası denetime açması idi.⁷ Buna karşılık İsrail'in şartı ise bölge ülkelerinin salt konvansiyonel güçlerinin toplamının bile İsrail'i yok etmeye yetebileceği, üstelik söz konusu ülkelerin kimyasal ve biyolojik silah programları bulunması sebebiyle bölgedeki tüm silah sistemlerini içine alacak bir antlaşmanın imzalanması ve büyük devletlerin de gözetiminde etkin bir şekilde denetlenmesinin sağlanmasıydı. Taraflar arasında uyuşması zor taleplerin sürekli yinelenmesi sebebiyle Ortadoğu'da NSAB kurulması yönünde ilerleme sağlanamamıştır.⁸

İrak'ın Kuveyt'ten çıkartılması ile sonuçlanan 1991 Körfez Savaşı sonrasında ortaya çıkan konjonktürü de dikkate alarak, dönemin Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek, Ortadoğu'nun tüm kitle imha silahlarından arındırılmasını öngören bir plan ortaya koymuştur. Kısaca "Mübarek Planı" olarak bilinen yaklaşım konuyla ilgili siyasi ve akademik ortamlarda bir kıpırdanma yaratmışsa da tarafların "olmazsa olmaz" koşullarında yeterince esneklik sağlanamaması sebebiyle ilerleme kaydedilmemiştir. Bilahare, 1990'ların ortalarında dönemin İsrail Başbakanı İzak Rabin'in İsrail'in nükleer kapasitesi hakkında kısmi açıklık sağlamaya yönelik bazı imalarda bulunması umutları arttırmıştır. Ancak, 1995 yılında bir suikast sonucu öldürülen Rabin'in ardından bölge içi dengelerde karşılıklı aşırı güvensizliğin hakim olması sebebiyle süreç yine tıkanmıştır.

2012 Helsinki Konferansı'na Giden Süreç

Uzun yıllardır nükleer silahların ve diğer kitle imha silahlarının tüm dünyada ve özellikle Ortadoğu'da yayılmasının önlenmesi yönünde çaba gösteren çevrelerin sahip olduğu endişelerin yansıtıldığı ve tartışıldığı forumlardan bir tanesi de Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması'nın Mayıs 2010'da New York'ta toplanan 8. Gözden Geçirme Konferansı olmuştur.⁹ Konferansın son anda üzerinde mutabık olunan ve ancak bu sayede yayınlanan Sonuç Bildirgesi'ne yer alan önemli hususlardan bir tanesi, ilgili tüm tarafların katılımıyla Ortadoğu'da Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge oluşturulması için gerekli girişimlerin yapılması ve bu kapsamda, tercihan 2012 yılı sonundan önce, uluslararası bir konferansın düzenlenmesi prensip kararı olmuştur.¹⁰

Bu kararın hayata geçirilmesi için öncelikle Amerika Birleşik Devletleri, Rusya Federasyonu ve Birleşik Krallık tarafından siyasi alanda çaba sarf edilmesi ve bir ülkenin -ki bu daha sonra Finlandiya olarak belirlenmiştir- "kolaylaştırıcı" görevini üstlenerek söz konusu toplantıda yer alması beklenen başta İsrail ve İran olmak üzere bölge içinden ve dışından belli ülkelerin bir araya gelerek konuyu bütün boyutlarıyla ele almaları

İran, Kasım ayı başında, Finlandiya'nın başkenti Helsinki'de Aralık ayı ortalarında gerçekleştirilmesi beklenen toplantıya katılacağını resmen açıklamıştır. İsrail'in katılım durumu henüz netlik kazanmamış olmakla birlikte özellikle İran'ın katılacağını açıkladığı bir ortamda toplantıda yer alacağına inanılmaktadır.

sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu yöndeki çabalara devletlerin resmi girişimlerinin yanı sıra, önde gelen uluslararası düşünce kuruluşları da destek vermektedirler ve kendi bünyelerinde gayri resmi ajanda ile ancak resmi düzeyde dikkate alınabilecek seviyede uzmanların da katılımlarıyla bir seri toplantılar düzenlemektedirler. İran, Kasım ayı başında, Finlandiya'nın başkenti Helsinki'de Aralık ayı ortalarında gerçekleştirilmesi beklenen toplantıya katılacağını resmen açıklamıştır.¹¹ İsrail'in katılım durumu henüz netlik kazanmamış olmakla birlikte özellikle İran'ın katılacağını açıkladığı bir ortamda toplantıda yer alacağına inanılmaktadır.

Nükleer silahlara sahip olduğuna inanılan İsrail'in ve bu yönde girişimleri olduğu düşünülen İran'ın katılmaları büyük önem arz etmekte olduğu için bu aşamada dikkatler bu iki ülkeye çevrilmiş durumdadır. Ancak, bu girişimin başarılı olması ihtimalini canlı tutmak ve mesafe kat etmek için Mısır ve Suriye gibi diğer bölge ülkelerinin ve hatta Türkiye'nin benimseyecekleri tutumları da aynı şekilde çok önemlidir.

Mısır, "Arap Baharı" sürecinde yaşanan gelişmelerden sonra yeni bir devlet başkanı ve yeni bir yönetim anlayışıyla yola devam etmektedir. Mısır'ın bölgeye yönelik dış politikası ve güvenlik politikalarında radikal değişiklikler beklenmemekle beraber özellikle İsrail ile 1979 yılında imzalanan barış anlaşmasına sadık kalması, en başta İsrail, ABD ve önde gelen Batılı ülkeler açısından büyük önem arz etmektedir. Mısır'ın bu konularda söz konusu ülkeleri endişeye sevk edecek bir tutum ve davranışı ya da söylemi ol-

mamıştır. Dolayısıyla, Mısır'ın tarihsel stratejik önemi doğrultusunda hareket ederek 1974 yılında İran ile ortaklaşa başlattığı sürecin aşama kaydetmesine katkıda bulunması beklenmektedir.

Mısır'ın Ortadoğu'da NSAB oluşturulması ile ilgili arz ettiği önem sadece jeopolitik unsurlara dayalı değildir. Mısır'ın nükleer enerjiden daha fazla istifade etmek için nükleer santral kurma girişimlerinin yanı sıra geçmişi daha uzun yıllara dayanan ancak laboratuvar araştırmaları seviyesinde de olsa plütonyum ayırıştırma alanında bilimsel ve teknolojik kazanımlar elde etme çabaları uluslararası kamuoyu tarafından dikkatle izlenmiştir. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) Genel Direktörlüğü'nü yapmış olan Mısırlı diplomat Muhammed El Baradei'ye yöneltilen (İsrail kaynaklı) eleştirilerden biri de Mısır'ın bu yönde yaptığı düşünülen girişimlerine yeterince şüpheyle yaklaşmadığı ve zamanında gerekli incelemeleri başlatmadığı olmuştur. El Baradei 2011 yılında yayınlanan kitabında bu iddialara cevap vererek böyle bir durumun söz konusu olmadığını açıklamak durumunda kalmıştır.¹²

Suriye, Ortadoğu'da nitelik ve nicelik bakımından en kapsamlı kimyasal silah envanterine sahip olduğuna ve biyolojik silahları da geliştirmiş olduğuna inanılan bir ülkedir. Suriye'nin içinde bulunduğu kaos ortamında, bölge ülkeleri (özellikle İsrail ve Türkiye) açısından önem arz eden konulardan bir tanesi Suriye toprakları üzerinde bu silah stokunun emniyetinin sağlanması ve özellikle terör gruplarının eline düşmesinin engellenmesi olmaktadır. Suriye, NPT'ye taraf ülke

olarak nükleer silaha sahip olmamak ve üretmek konusunda bir taahhüde girmiş olmakla beraber, İsrail'in nükleer gücünü dengelemek ve caydırıcı bir unsur olarak kimyasal ve biyolojik silahlar konusunda benzer bir kısıtlamaya tabi olmak istememiş, bu doğrultuda hareket ederek 1972 tarihli Biyolojik Silahlar Konvansiyonu ve 1993 tarihli Kimyasal Silahlar Konvansiyonu'na taraf olmamıştır.

İsrail'in nükleer silahlarını yok etmesini isteyen çevrelere verdiği olumsuz cevapta en fazla atıfta bulunduğu ülkeler kimyasal silah kapasiteleri sebebiyle Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak, İran, Suriye ve Mısır olmuştur. Bu nedenle, Ortadoğu'da NSAB oluşturulması amacıyla yapılacak bir toplantıda, içinden geçmekte oldukları politik zorluklara rağmen, Mısır ve Suriye'nin aktif bir şekilde katılmalarının ve yapıcı önerilerle masaya gelmelerinin önem teşkil ettiği sıklıkla vurgulanmaktadır.

Türkiye'nin Konumu

Türkiye, NATO yükümlülükleri dikkate alınarak, söz konusu bölge dahilinde ilk planda düşünülen bir ülke olmamasına karşın, izleyeceği politikalar ile bölgesel barışa ve istikrara önemli katkı yapabilecek bir konumdadır. Çünkü 1960'lı yıllardan buyana Türkiye'de ABD'ye ait nükleer silahlar konuşlandırılmaktadır.¹³ Söz konusu silahlar NATO zirve toplantılarında benimsenen İttifak'ın askeri stratejileri kapsamında Türkiye'ye yerleştirilmişlerdir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle bu silahların sayısı ve niteliği askeri açıdan fazla önem arz etmeyen sembolik seviyelere inmiş olsa da halen İncirlik Üssü'nde 50 civarında B-61 tipi uçaklardan atılan "yerçekimi bombası" olarak adlandırılan taktik nükleer silahlar bulunduğu bilinmektedir.¹⁴

Soğuk Savaş döneminde Türkiye Batı Kampı'nın bir üyesi olarak görüldüğü için Ortadoğu'da NSAB oluşturma çabalarında adı anılan veya belli yükümlülükler üstlenmesi beklenen bir ülke konumunda olmamıştır. Halen, NATO üyesi bir ülke olması sebebiyle Türkiye'ye yönelik bu yönde resmi bir söylem ortada yoktur. Ancak,

özellikle son 10 yılda Türk dış politikasının ana gündem maddeleri arasında Ortadoğu bölgesi ile bağlantılı güvenlik konuları hızla üst sıralara yükselmiş ve günümüzde en önemli konulardan biri haline gelmiştir. Türkiye, bu kapsamda bir yandan İsrail'in sahip olduğu nükleer silahlardan rahatsızlık duyarken, diğer yandan İran'ın geliştirdiği ileri seviyedeki nükleer alt yapı ile zaman içinde bu silaha sahip olabileceği endişesini de hissetmeye başlamıştır.¹⁵ İran nükleer silah geliştirdiği takdirde bunu başka bölge ülkelerinin de takip edebileceği olasılığı hem Türkiye'de hem Batılı birçok ülkede dikkatle takip edilmektedir. Türkiye'nin bu yöndeki endişelerinin bir sebebi de uzun yıllardır Batı'nın duyduğu kuşku sebebiyle geliştiremediği nükleer enerji tesislerinin kurulması sürecinin bundan olumsuz etkilenebileceği düşüncesidir.¹⁶

Bu düşüncelerle, Türk siyasi ve askeri üst düzey yetkililer yaptıkları açıklamalarda Ortadoğu'da NSAB kurulması çabalarına güçlü bir destek vermektedirler.¹⁷ Ancak, gayri resmi ortamlarda Türkiye ile ilgili olarak "Ortadoğu'nun nükleer silahlarından arındırılmasını destekleyen Türk yetkililer öncelikle kendi ülkelerini Amerikan nükleer silahlarından arındırmayı politika olarak benimsesinler" şeklinde görüşler ortaya konulmaktadır. Türk yetkililer ise bu söyleme karşılık olarak Türkiye'nin NATO üyeliğinden doğan sorumlulukları ve İttifak'ın halen benimsediği "nükleer caydırıcılık" stratejisi sebebiyle Ortadoğulu bazı yetkilerin beklentileri yönünde hareket etmelerinin mümkün olmadığını ifade etmektedirler.¹⁸

Türkiye'nin bu söylemi anlaşılır olmakla beraber gözden geçirilmesinde yarar olduğunu vurgulamak gerekir. Askeri açıdan pek mana ifade etmeyen ve sembolik sayıdaki Amerikan nükleer silahlarının Türkiye topraklarından çıkarılmasının Türkiye'nin güvenliğine olumsuz bir etki yapmasını beklemek doğru olmaz. 2012 yılı itibarıyla 28 üyeli NATO ittifakında 20 ülkenin topraklarında nükleer silah bulunmamaktadır. Ancak, her bir üye devlet İttifak'ın caydırıcı gücünden ve Amerika tarafından sağlanan "nükleer şemsiye"den istifade etmektedirler.¹⁹ Ayrıca,

nükleer silahları ABD'ye geri göndermekle Türkiye bölge ülkeleri nezdinde öncü bir davranış sergileyerek özellikle İran'ın bu konuyu istismar etmesini de önleyebilir.

Sonuç

Helsinki'de Aralık 2012'de toplanması planlanan konferansın, İsrail'in Gazze'ye yönelik başlattığı son askeri operasyon sebebiyle ertelenmesi olasılığı mevcuttur. Söz konusu konferansın, gerçekleşmesi durumunda dahi, Ortadoğu'da NSAB kurulması yönündeki çabaların sonucusu olmayacağı kesindir. Çünkü bir yanda nükleer programında vardığı aşamalar yüzünden İsrail tarafından askeri bir harekate maruz kalabileceği düşünülen İran ile İsrail'in; diğer yanda ken-

di iç politikalarında zor dönemlerden geçen ve yakın zaman sonra iktidarda olup olmayacakları dahi tartışılan Mısır ve Suriye'deki yönetimlerin, siyasi açıdan sorunlu olan boyutları yanı sıra, ekonomik, sosyolojik ve bilimsel açılardan da son derece karmaşık boyutları olan NSAB tesis etme girişimlerini bir celsede sonuca ulaştırma- larını beklemek gerçekçi olmaz. Helsinki toplantısı uzun süredir bu konuda atılması beklenen, dolayısıyla gecikmiş ancak güçlü bir adım olarak bundan sonra sürecin ne yönde ilerleyebileceği ya da zorlukların neler olduğu konusunda önemli ipuçları vermesi bakımından büyük önem arz etmektedir. Konuya ve dolayısıyla 2012 Helsinki Konferansı'na bu gözle bakılması daha isabetli olacaktır.

DİPNOTLAR

- 1 Bu konuda yazılmış en kapsamlı eser için Avner Cohen, *Israel and the Bomb*, (Columbia University Press, New York, 1998).
- 2 NPT hükümleri uyarınca ABD (1945), Rusya Federasyonu (1949, SSCB), Birleşik Krallık (1952), Fransa (1960) ve Çin Halk Cumhuriyeti (1964) 1 Ocak 1967 tarihinden önce nükleer deneme yapmış oldukları halde Antlaşmaya taraf oldukları için resmen "nükleer silaha sahip devlet" statüsü kazanmışlardır. Söz konusu beş ülke bu silah sistemlerini geliştirme ve sayılarını artırma hakkına da sahip olmuşlardır. Antlaşma dışında kalarak nükleer silah kapasitesi geliştiren ve bu silahları deneyen Hindistan (1974) ve Pakistan (1998) ile siyasi tutumu sebebiyle açıkça nükleer deneme yapmayan ancak önemli sayıda nükleer silaha sahip olduğuna inanılan İsrail (1970ler) "de facto nükleer silaha sahip devlet" konumundadırlar. Öte yandan Güney Afrika ise 1993 yılında beyaz azınlığın yönetimi siyah çoğunluğa devretmesi öncesinde, o güne kadar 6 adet nükleer silah başlığı üretildiğini, yedincisini üretme aşamasındayken alınan bir karar ile ülkenin nükleer silahlardan arındırılarak NPT'ye "nükleer silaha sahip olmayan devlet" statüsüyle taraf olunmasının tercih edildiğini açıklamıştır.
- 3 Mustafa Kibaroglu, "Kitle İmha Silahlarının Yayılması Sorunu ve Türkiye", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Cilt. 6, No. 24 (Ağustos-Ekim, 2003), ss. 122-142.
- 4 Bu konuda kapsamlı çalışmalar için Leonard S. Spector ve Jacqueline R. Smith, *Nuclear Ambitions: The Spread of Nuclear Weapons 1989-1990*, (Westview Press, Boulder, Colorado, 1990), ss. 203-204; Anthony H. Cordesman, *Iran and Iraq: The Threat From the Northern Gulf*, (Westview Press, Boulder, Colorado, 1994), s. 105; Shai Feldman, *Nuclear Weapons and Arms Control in the Middle East*, (MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1997), s. 51; Türkiye'den bir katkı olarak A. Serdar Erdurmaz, *Orta Doğu'da Kitle İmha Silahları, Silahların Kontrolü ve Türkiye*, (Ümit Yayıncılık Ltd. Şti, Ankara, 2003).
- 5 Mustafa Kibaroglu, "Iran's Nuclear Ambitions from a Historical Perspective," *Middle Eastern Studies* (March 2007), Vol. 43, No. 2, , ss. 223-245.
- 6 Mustafa Kibaroglu, "Can Middle East be Rid of Domsday Weapons? Nuke Tests by India and Pakistan Highlight a Bigger Danger in the Middle East", *Diplomacy Papers*, Cilt. 1, No. 1 (Haziran, 1998), ss. 33-37.
- 7 NPT hükümlerince (Madde 9. paragraf. 3) 1 Ocak 1967 tarihinden önce nükleer patlayıcıya sahip olmuş konumdaki ülkeler uluslararası hukuk nezdinde yasal olarak "Nükleer Silaha Sahip Devlet" olarak tanımlanmıştır. Diğer ülkeler ise "Nükleer Silaha Sahip Olmayan Devlet" olarak tanımlanmıştır.

- 8 Bu konuda detaylı öneriler de içeren kapsamlı bir çalışma için Mustafa Kibaroglu, "EURATOM & ABACC: Safeguard Models for the Middle East?" Jan Prawitz ve James F. Leonard (der.), *A Zone Free of Weapons of Mass Destruction in the Middle East*, (United Nations Institute for Disarmament Research, New York & Geneva, 1996), ss. 93-123.
- 9 Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması (NPT) 1968 yılında imzalanmış ve 1970 yılında yürürlüğe girmiştir. Antlaşmanın 8. Maddesi hükümleri uyarınca takip eden her 5 yılda bir "Gözden Geçirme Konferansı" düzenlenmiştir. Antlaşmanın 10. Maddesi (paragraf 2) uyarınca yürürlüğe girmesinin 25. yılında ise "Gözden Geçirme ve Uzatma Konferansı" toplanması hükme bağlanmıştır. Nitekim söz konusu konferans 1995 yılında New York'ta toplanmıştır ve uzun müzakerelerden sonar bir "Sonuç Bildirgesi" yayınlanması mümkün olmuştur.
- 10 *2010 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Final Document*, (NPT/CONF.2010/50 (Vol. I), New York, 2010).
- 11 Belçika'nın başkenti Brüksel'de 5-6 Kasım 2012 tarihlerinde düzenlenen "EU Non-Proliferation Consortium" toplantısı sırasında İran'ın Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı nezdinde temsilcisi Büyükelçi Ali Asghar Soltanieh ülkesinin bu yöndeki kararını ifade etmiştir.
- 12 Mohamed El Baradei, *The Age of Deception: Nuclear Diplomacy in Treacherous Times*, (Metropolitan Books, New York, 2011).
- 13 Mustafa Kibaroglu, "Isn't it Time to Say Farewell to US Nukes in Turkey?" *European Security*, Cilt. 14, Sayı. 4, 2005, ss. 443-457; Mustafa Kibaroglu, "Reassessing the Role of US Nuclear Weapons in Turkey," *Arms Control Today*, Cilt. 40, Sayı. 5, Haziran 2010, ss. 8-13.
- 14 Hans M. Kristensen, *US Nuclear Weapons in Europe: A Review of Post-Cold War Policy, Force Levels, and War Planning*, (Washington, D.C.: Natural Resources Defense Council, Şubat 2005), s. 9.
- 15 Mustafa Kibaroglu & Barış Çağlar "Implications of a Nuclear Iran for Turkey," *Middle East Policy* (Kış 2008), Cilt. XV, Sayı. 4, ss. 59-80.
- 16 Mustafa Kibaroglu, "Turkey's Quest for Peaceful Nuclear Power," *Nonproliferation Review* (Bahar-Yaz 1997), Cilt. 4, Sayı. 3, ss. 33-44.
- 17 Türkiye Cumhuriyeti'nin en üst düzey devlet yetkilileri Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve eski Genelkurmay Başkanları Hilmi Özkök ve Yaşar Büyükanıt bu konuda birçok kez basına yansıyan demeçlerde bulunmuşlardır.
- 18 Mustafa Kibaroglu, "Reassessing the Role of US Nuclear Weapons in Turkey," *Arms Control Today*, Cilt. 40, Sayı. 5, Haziran 2010, ss. 8-13.
- 19 NATO üyesi ülkelerden ABD, Birleşik Krallık ve Fransa NPT Antlaşması çerçevesinde "Nükleer Silaha sahip Devlet" statüsündedir. Bunlara ek olarak 5 NATO ülkesinde (Almanya, Belçika, Hollanda, İtalya ve Türkiye) ABD'ye ait taktik nükleer silahlar konuşlandırılmaya devam edilmektedir. Hans M. Kristensen, *US Nuclear Weapons in Europe: A Review of Post-Cold War Policy, Force Levels, and War Planning*, (Washington, D.C.: Natural Resources Defense Council, Şubat 2005).